

Ільїна Н.В. Формування образного мовлення у дітей із ЗНМ / Дефектологія. Особлива дитина: навчання і виховання. - 2011. - №1(59). – С. 43-46.

УДК: 376.36

ФОРМУВАННЯ ОБРАЗНОГО МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ ІЗ ЗНМ

Збагачення лексичного запасу відбувається в процесі активного пізнання дитиною навколишнього світу. Формування лексичної компетентності передбачає збагачення словника дітей образними виразами, взятими з художніх текстів, - приказками, фразеологічними зворотами, метафорами, епітетами, порівняннями. Метафоричність та експресивність, притаманні фразеологізмам, приказкам, прислів'ям, роблять мову не лише яскравішою, живішою, а й виховують у малюків любов до краси рідної мови, сприяють формуванню громадянських почуттів. Вчені (Г. Люблінська, Г. Леушина, С. Рубінштейн) вказують на існування зворотного зв'язку між виразністю мовлення дошкільників і загальним рівнем володіння мовою. Якщо в молодшому дошкільному віці засвоєння виразності мовлення здійснюється шляхом наслідування дорослих, то формування цієї якості мовлення у старших дошкільників потребує цілеспрямованого спеціального навчання. Така необхідність обумовлюється тим, що у середньому і старшому дошкільному віці спостерігається зниження імпульсивності дитячих емоцій. Крім ситуативного, дитина поступово опановує більш складне контекстове мовлення. Це значно знижує виразність мовлення у старшому дошкільному віці [2].

У дослідженнях багатьох фахівців (Бабіна Г.В., Воробйова В.К., Гаркуша Ю.Ф., Захарова Т.В., Карпушкіна Є.А., Лалаєва Р.І., Левіна Р.Є., Філічева Т.Б., Туманова Т.В., Чиркіна Г.В., Шаховська С.Н.) відмічаються утруднення у засвоєнні дошкільниками із загальним недорозвиненням мовлення експресивних мовних засобів.

Між тим, в логопедичній роботі широко використовуються носії образності (казки, вірші, загадки, прислів'я, приказки), і не лише під час корекції лексико-граматичної сторони мовлення, а і фонетико-фонематичної. Але, як показали результати констатувального експериментального дослідження для більшості дітей із ЗНМ важко зрозуміти їх зміст через наявність великої кількості образних висловів, отже, дійсна ефективність використання літературних творів значно нижча за потенційну. Аналіз результатів даного дослідження показав несформованість процесів усвідомлення і використання засобів образності (тропів) у власному мовленні. Діти виявили наступні групи помилок: спотворення змістової структури фразеологізмів (10,58% від загальної кількості допущених помилок); ілюстративне пояснення, тобто уявлення конкретної ситуації (10,95% помилок), буквальне розуміння одного із слів фразеологічного звороту або семантики фразеологізму в цілому (16,97% помилок), помилки асоціативно-ситуативного характеру, тобто уявлення схожої ситуації на основі асоціації з одним зі слів фразеологічного виразу (6,6% помилок), звуження або невизначеність сфери застосування конкретного фразеологізму (54,93% помилок) тощо.

Все це обумовлює необхідність спеціального навчання даної категорії дітей образного мовлення.

Особливу увагу у логопедичній роботі з дітьми із ТМП насамперед необхідно звертати на функціональний аспект лексичної семантики. По-перше, спілкування передбачає не тільки знання слів, але й уміння складати з них у процесі комунікації висловлювання, що адекватно відображують інформацію, яку хоче передати той, хто говорить. По-друге, у корекційній та навчальній діяльності широко використовуються різноманітні тексти. Якість сприймання тексту перебуває у прямій залежності від розуміння мовних засобів, особливо значень слів. Робота над лексичним значенням слів поглиблює розуміння значення тексту. Отже, ми розглядаємо корекцію розвитку образного мовлення не як самоціль, а як засіб формування

свідомого ставлення до змістовної сторони лексичних одиниць і уміння використовувати їх у мовленнєвій діяльності. Адекватний відбір точних і виразних засобів підводить дитину до оволодіння словом на рівні смислу.

Нами була розроблена методика формування образного мовлення, що являє собою систему вправ та завдань, розроблених в межах найуживаніших лексичних тем у старшій групі для дітей із ЗНМ.

Дана методика передбачала наступні напрямки:

- 1.Корекція розвитку антонімічних явищ, а саме розуміння та вживання антонімів.
- 2.Корекція розвитку синонімічних явищ, а саме розуміння та вживання синонімів.
- 3.Корекція розвитку явищ полісемії, а саме розуміння та вживання багатозначних слів.
- 4.Формування власне образного мовлення, а саме розуміння та вживання засобів образності (тропів) у фразеологізмах, образних порівняннях і поетично-фольклорних висловах.

Напрямки реалізувалися послідовно-паралельно з виділенням наступних етапів корекційно-розвивальної роботи:

1. Формування різних рівнів лексичних узагальнень:
  - а)категоріального значення слова,
контекстуально зумовленого значення слова,
кумуляція варіативних значень одного і того самого слова;
  - б) конотативного значення слова.
2. Засвоєння різних лексико-семантичних явищ: синонімії, антонімії, полісемії.
3. Засвоєння образних засобів мовлення, стійких фразеологічних зворотів.

Основною формою організації корекційного навчання були логопедичні заняття з включеними до них вправами на формування образного мовлення.

Окрім чітко регламентованих занять робота проводилася під час організації спілкування дітей у різних видах діяльності (ігровій, побутовій, трудовій).

Відбір змісту методики здійснювався у відповідності з вимогами програм навчання (загальноосвітнього дитячого закладу та спеціальних логопедичних груп для дітей із загальним недорозвиненням мовлення) і з урахуванням тематичного планування корекційної логопедичної роботи у старших групах для дітей із ЗНМ.

Лексичний матеріал відбирався за наступними критеріями:

- комунікативна доцільність уведення слів у словник дітей;
- необхідність слова для засвоєння змісту речень, висловлювань, текстів, передбачених програмою для дошкільних закладів;
- частота вживання слів у мовленні дорослих, з якими контактують діти;
- значення слів для реалізації корекційних та виховних завдань;
- вживання слова, його доступність за лексичними, граматичними, фонетичними особливостями, за ступенем узагальнення;
- врахування рівня оволодіння лексиною рідної мови дітьми певної групи;
- значення слова для розуміння дітьми певного віку змісту художніх творів;
- добір слів, що належать до різних частин мови.

Під час добору фразеологічних одиниць перевага надавалася стійким сполученням, які не мають у своєму складі застарілих рідковживаних слів. Врахування структури фразеологізму дозволяє пропонувати дітям двох-трьох компонентні звороти. Робота із засвоєння образних засобів мови починалася із порівняння, оскільки даний мовний феномен раніше за інших актуалізується у дитячому мовленні і є однією з найпростіших форм вторинної номінації.

Особливу увагу приділяли ретельному відбору дитячої літератури. Літературні твори повинні бути невеликими за обсягом, містити знайомий або нескладний незнайомий образ, образи мають зображуватися лаконічно, влучно. Образні вирази подавали у різних контекстах, що підвищує можливість їх запам'ятовування дітьми, уточнює їх значення, розкриває межі застосування. Тому важливим критерієм відбору дитячої літератури є частота вживання одних і тих самих лексичних одиниць у різних творах.

На заняттях з метою корекції образного мовлення ми широко використовували різні методи навчання: словесні, наочні, практичні.

До першого виду відносяться: читання та розповідання літературних творів, переказ, бесіди, пояснення, розповіді та описи з опорою чи без опори на наочний матеріал, показ мовленнєвого зразка. Словесні методи під час вивчення нового матеріалу можуть поєднуватися з наочними. В залежності від характеру мовленнєвої діяльності дітей та мети завдання можна використовувати репродуктивні та продуктивні практичні методи. Репродуктивні методи засновані на відтворенні мовленнєвого матеріалу, готових зразків, тому частіше використовуються під час формування мовленнєвих умінь і навичок дошкільників. Це ті методи, завдяки яким діти засвоюють нові слова і закони їх поєднання, фразеологічні звороти, образні порівняння та вирази, вчаться переказувати близько до тексту, завчати напам'ять, наслідувати розповідь логопеда. До них відноситься складання словосполучень і речень за зразком, перетворення деформованих речень, запам'ятовування образних слів і виразів. Продуктивні методи передбачають побудову дітьми власних зв'язних висловлювань, коли дитина не просто відтворює знайомі їй мовні одиниці, у даному випадку образні вирази і фразеологізми, а відбирає і комбінує їх кожен раз по-новому, пристосовуючись до умов спілкування. Продуктивні методи забезпечують формування і розвиток мовленнєвих здібностей дітей дошкільного віку, що знаходить своє відображення у переказах, творчих розповідях з використанням образних слів і виразів, складанні речень за однією

предметною картинкою чи за уявленнями з використанням образних слів і виразів.

До найважливіших методів і прийомів формування та корекції розвитку образного мовлення, на нашу думку, належать наступні: лексичні та ігрові вправи (добір епітетів до предмета, відгадування об'єкта за поданою характеристикою, добір слів, що визначають дії, назви предметів, тощо), дидактичні розповіді, вправи, прийом відшукування у тексті потрібних висловів і їх аналіз, добір до фразеологічного виразу синонімів, художній аналіз прислів'їв та приказок.

Під час корекції розвитку образного мовлення ми використовували і такі прийоми як: допоміжні питання, вказівки, пояснення, виправлення помилок, підказка необхідних слів, багатократне повторення мовленнєвого матеріалу в різних ситуаціях.

Прийом паралельного опису двох однотипних ігрових предметів, коли педагог, а за ним дитина поступово добирають образні порівняння до різних ознак предмета.

Наприклад:

Логопед:

У цієї ляльки обличчя біленьке, як сніг.

Очі сині, як небо.

Плаття різнокольорове, як веселка.

Вона ходить тихо, наче мишка.

Дитина:

У моєї ляльки обличчя рум'яне, як червоне яблуко.

Очі зелені, як трава.

Шубка біла, як сніг.

Вона ходить тихо, наче кішка.

Моделювання (схематичне або предметне позначення) можна використовувати як додатковий прийом засвоєння значення фразеологізму або його мовного виразу.

Прийом відбирання з ряду запропонованих картинок тих, які ілюструють даний фразеологізм або образний вираз.

Прийоми роботи над словом:

- акцентування на словах, які мають основне смислове навантаження;
- виявлення значень незнайомих слів і виразів, уточнення відтінків значень слів, які використовують у переносному смислі;
- пояснення педагогом значень слів;
- промовляння слів дітьми;
- заміна образних виразів словами, близькими за значенням;
- співставлення образних засобів з іншими словами (лити зозуліні сльози - з якого приводу?);
- складання словосполучень і речень з образним виразом, яке пояснюють;
- пояснення значення слова через його визначення (Вираз «Ось де заритий собака» (частіше -"ось, де собака заритий") ми вживаємо в значенні: саме у цьому дійсна причина, суть справи, полягає головне.).

У роботі над *антонімами* використовували такі *прийоми*:

- а) підбір антоніма до заданого слова (через картинки і на вербальному матеріалі: холодний - гарячий; мовчить – гучить тощо);
- б) відшукування слів-антонімів в оповіданнях, прислів'ях тощо;
- в) договорювання речень зі словами-антонімами (дорога широка, а стежка - ... .);
- г) складання речень із заданою парою антонімів (працювати - відпочивати).

У роботі над *синонімами* використовували такі *прийоми*:

- а) підбір синонімів до ізольованих слів;
- б) пояснення відбору слів у синонімічному ряду;
- в) заміна синоніма у реченні, обговорення варіантів значень (біжить струмок - тече, ллється, журчить);
- г) складання речень зі словами синонімічного ряду;
- д) складання розповіді зі словами синонімічного ряду.

Розкривали значення *багатозначних слів* за допомогою таких *прийомів*:

а) визначення багатозначності слів у конкретних ситуаціях (іде: годинник; дощ; тролейбус);

б) пояснення і порівняння значень багатозначних слів (хвіст у дівчинки, хвіст у білочки);

в) підбір близьких за смислом слів до кожного значення багатозначного слова: гостра голка - колюча, гострокінцева; гостре око – бути спостережливим, уважним.

г) підбір антонімів до кожного значення багатозначного слова: гостра – тупа;

д) складання речень із багатозначними словами;

ж) знаходження багатозначних слів у прислів'ях, скоромовках, літературних творах.

У зв'язку з наявністю у методиці завдань, спрямованих на прослуховування та переказ літературних творів, в яких наявні фразеологізми, образні засоби, використовували такі методи:

1. Читання педагога по книзі або напам'ять. Це дослівна передача тексту. Більша частина літературних творів читається по книзі.

2. Розповідання педагога. Це відносно вільне передання тексту, можливі перестановка слів, заміна їх, роз'яснення. Розповідання дає великі можливості для привертання уваги дітей.

3. Інсценування. Цей метод розглядають як засіб вторинного ознайомлення з художнім твором та засвоєння фразеологізмів та образних засобів.

Окремо під час організації формувального навчання ми звертали увагу на виховання уміння порівнювати предмети як на базове уміння для подальшого навчання образного, метафоричного порівняння предметів та явищ. У педагогіці порівнянню приділяли увагу багато вчених: Л. В. Артемова, С. А. Фльоріна, С. М. Бондаренко та інші. Світ пізнається через порівняння, яке є основою будь-якого розуміння і мислення.

Порівняння допомагає встановлювати відношення та зв'язки між предметами та явищами, співвідносити між собою різноманітні поняття [2, с.179].

Дієвим засобом формування порівняння для дошкільників є загадки. Загадки містять у собі низку порівняльних ознак і вимагають установити, про яку річ чи явище ідеться. Вони вчать відшукувати подібність між віддаленими, зовні не схожими речами на основі суттєвих властивостей.

По закінченню формувального експерименту ми дійшли висновків, що у мовленні дітей експериментальних груп відбулися позитивні зміни. Результати контрольного дослідження розвитку образного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ ЕГ виявили наявність певного відсотку високого рівня виконання завдань за усіма етапами дослідження. Особливі зрушення відбулися в мовленні дітей з низьким рівнем розвитку образного мовлення, що навчалися за експериментальною програмою. Стосовно контрольного дослідження рівня розвитку синонімічних та полісемічних явищ у мовленні слід відзначити відсутність дітей у ЕГ, на відміну від КГ, які впоралися із завданнями відповідно низькому рівню. Слід відзначити збільшення, в певних випадках, кількісних показників виконання завдань відповідно середньому рівню, що можна пояснити переходом дітей з низького рівня розвитку досліджуваних якостей мовлення на більш високий.

Процес ознайомлення дітей зі значенням фразеологізмів, значенням прислів'їв і приказок розпочинається в дошкільному віці, тому діти з порушеним мовленнєвим розвитком відчують багато труднощів. Отже, логопед має пам'ятати: кількість і якість засвоєних дитиною образних висловів зумовлюються доречністю їх вживання, оскільки дитині ці вирази стають зрозумілими із самої ситуації, в якій було вжито складне слово чи вислів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у

дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288с.

2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. В 2-х т. - М.: Педагогика, Т.1, 1989. – 486с.